

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ В УМОВАХ ВВНЗ

Стаття присвячена проблемі соціально – психологічної адаптації майбутніх офіцерів. Розглянуті особистісні індивідуально-психологічні детермінанти адаптації курсантів в умовах вищого військово-навчального закладу.

Ключові слова: соціально - психологічна адаптація, психічні стани, стресори, напруга, фрустрація, особистісні детермінанти.

Статья посвящена проблеме социально – психологической адаптации будущих офицеров. Рассмотрены личностные индивидуально-психологические детерминанты адаптации курсантов в условиях высшего военно-учебного заведения

Ключевые слова: социально – психологическая адаптация, психические состояния, стрессоры, напряжение, фрустрация, личностные детерминанты.

The article is sacred to the problem socially - to psychological adaptation of future officers. The personality individually-psychological factors of adaptation of students are considered in the conditions of higher military school

Keywords: social and psychological adaptation stress mental conditions, стрессоры, tension, фрустрация, personality детерминанты.

В умовах реформування Збройних сил України одним з важливіших напрямків є науково обґрунтована діяльність по добору, підготовці майбутніх офіцерів у вищих військово-навчальних закладах. Збройні сили потребують офіцерів у яких шляхом багаторічного навчання та виховання, сформувалася оптимальна працездатність та висока надійність професійної діяльності. Резервом підвищення ефективності підготовки курсантів є оптимізація адаптації до навчально-службової діяльності у ВНЗ. Від її успішності залежить якість знань, вмінь і навичок особистості майбутніх офіцерів.

Навчання у ВНЗ представляє собою складний, динамічний і багатосторонній психологічний процес внутрішньої та зовнішньої перестановки діяльності курсантів. В психологічній літературі навчання у вищому військовому навчальному закладі визначається як особливі умови діяльності особистості, це пов'язано з фактором небезпеки, яким обумовлюється професія майбутніх офіцерів. Так в ході соціально - психологічної адаптації в особливих умовах нерідко виникає стрес, як психічна реакція людини на різноманітні екстремальні впливи (стресори) Виникнення та розвиток стресу завжди відбувається при наявності небезпеки або передбаченні її людиною. Установлено, що стрес-реакції сприяють як розвитку процесу адаптації так і функціональним порушенням [11].

Психічний стрес представляє собою цілісне відображення об'єктивної ситуації, в якій протікає діяльність особистості і є продуктом складних психічних процесів. Стрес може бути викликаний як дуже сильним так і слабким монотонним подразником, а також актуальною для особистості дуже швидкою зміною оточуючого середовища [20].

Відомо, що Г.Сельє, вперше запропонував в 1936 р. концепцію стресу, і трактував поняття «стрес» характеризуючи особливості нейро - гуморальної захисної реакції організму на травмуючий вплив. Згодом пояснюючі принципи своєї концепції фізіологічних механізмів Г.Сельє переніс на явища психологічного, соціально-психологічного і навіть суспільного порядку. [19].

В науковій літературі неодноразово робились спроби розмежувати поняття фізіологічного та психологічного стресу. Так в своїх наукових працях Р. Лазарус вказував на те, що фізіологічний стрес має існуючий реальний подразник, в той час як психологічний стрес виникає на основі пізнавального процесу та індивідуального досвіду особистості, коли ситуація оцінюється як складна або ж як небезпечна. [15].

Складний період навчальної та службової діяльності курсантів розпочинається з первинної військово - професійної підготовки. Цей період характеризується різкою зміною функціональних станів від оперативного спокою до екстремальних умов. Обумовлена

екстремальність службової діяльності дією зовнішніх **факторів** (зміна температури шум і т.п.), а також характеристиками безпосередньої діяльності (тривоною, обмеженістю інформації, чи перевантаженням інформацією, розладами ритмів сну при виконанні учбово-бойових завдань та ін..) [10]. При ускладненнях соціально-психологічної адаптації часто виникає стан **фрустрації** (от лат. frustratio – обман, безнадійне чекання) Фрустраційні ситуації у курсантів, як правило, супроводжуються різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривоною, розпачем. Стан фрустрації виникає в ситуації конфлікту, коли задоволення потреби особистості наштовхується на нездоланні перешкоди. Виникнення фрустрації обумовлене об'єктивною ситуацією, але залежить і від індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Поширеним психічним станом в процесі соціально-психологічної адаптації є **тривога** - переживання неясної загрози, що як правило, пов'язано із змінами у звичних обставинах. Відсутність звичного робочого ритму, дефіцит часу, присутність командирів, службові конфлікти, відсутність батьківської опіки, це неповний перелік стрес - факторів, що викликають тривогу у курсантів

Навчально-службова діяльність в період адаптації викликає у майбутніх офіцерів також складний комплекс різноманітних явищ, що характеризують **стан втоми**. Зміст втоми визначається не тільки фізіологічними факторами, а також і соціально-психологічними. Найбільш часто зустрічається стомлення, як тимчасове зниження працездатності під впливом тривалого навантаження. Виділяють фізичне і розумове, гостре і хронічне стомлення, розглядають специфічні види стомлення – сенсорне, м'язове і т.д.

Стан психічної **напруги** виникає при виконанні курсантами діяльності в особливих умовах і впливає на її ефективність, характер цього впливу визначається як безпосередньо ситуацією, так і індивідуально-психологічними особливостями, моральними, інтелектуальними, характерологічними властивостями особистості. [12].

Таким чином психічний стрес в особливих умовах діяльності в період адаптації курсантів може підвищувати, чи знижувати адаптаційні можливості, спрямовуючи особистість або на активні пошуки вирішення завдань, або ж на пасивне відношення до них. Знання **стрес-факторів**, що викликають психічний стрес допомагають регулювати та оптимізувати військову діяльність [16]

Психологічна література свідчить про різноманітність стрес-факторів, які постійно діють на курсантів при виконанні ними обов'язків військової служби в період адаптації, а саме: сувора регламентація військової служби, обумовлена вимогами статутів і наказами командирів; взаємостосунки начальника та підлеглого; специфіка завдань та їх висока соціальна значимість, важкі наслідки у випадку їх невиконання; застосування зброї і готовність до свідомої самопожертви; виконання службових обов'язків на відстані від рідних та близьких; відносна нестійкість морально-психологічних орієнтирів; психічна напруга через регулярний вплив стресорів різної інтенсивності. [1, 2,3,8]

Дослідження ряду психологів виявили, що на особистість в процесі адаптації впливають різноманітні фактори які доцільно диференціювати на фактори зовнішні та внутрішні. На думку психологів [6] до зовнішніх факторів відносяться особливості навчання, нової діяльності, новизна методів, форм і вимог до особистості, новизна соціального оточення, а також соціального становища в новому колективі. Під внутрішніми факторами адаптованості особистості « особистісними ресурсами» розуміються індивідуально-психологічні особливості курсантів, які істотно впливають на адаптаційний процес. [21]

Значне місце в структурі особистісних факторів відводять вчені **мотивації** особистості. Військова діяльність є полімотивованою, тому в процесі адаптації задіюються як ситуативні мотиви (готовність виконати наказ, вимоги старшого, бажання подолати перешкоди) так і вищі мотиви такі як почуття обов'язку, патріотизм і т.п. Ведучим мотивом, який допомагає майбутньому офіцеру приймати рішення діяти таким чи іншим чином в адаптивній ситуації є його відношення до військової служби. Сила мотивації за Я. Рейковським

Питання психології

залежить як від ситуації, так і від особистісних особливостей, що визначають рівень постійної мотивації. Ф.Б. Березин вважає, що високий енергетичний потенціал є найбільш важливим в діяльності, яка вимагає мобільності, швидкого входження в нові ситуації. Успішності соціально-психологічної адаптації сприяє перевага мотивації досягнення успіху над мотивацією уникнення невдачі. [4] Оптимальний рівень мотивації забезпечує найкращу працездатність курсантів.

Вагомим внутрішнім фактором, що сприяє процесу адаптації є інтелект, як когнітивний компонент, характерний узагальненням і опосередкованим відображенням дійсності. В.В. Розов відмічає, що внутрішні фактори такі як високий інтелект, рухливість нервової системи, низький рівень тривожності сприяє успішності соціально-психологічної адаптації. В той же час низький рівень інтелекту, інертність нервової системи, висока тривожність ускладнює процес адаптації. [13,23]

Інтроверсія - екстраверсія як інтегральна характеристика особистості обумовлює міру соціальної активності майбутніх офіцерів. Так в працях Л.Дьоміної, А.Л. Супрун, А.І.Ярошенко, вказується, що інтроверсія позитивно впливає на ефективність діяльності в стабільних умовах з низькою виробничою результативністю. [9] В дослідженнях Л.І.Ларіонової, відмічається позитивний вплив екстраверсії на соціально-психологічну адаптацію особистості. [17]

Більшість психологів вважають, що емоційна стійкість – нейротизм, основна характеристика, яка суттєво впливає на процес адаптації, є показником активності курсанта, являє собою міру його енергозатрат для реалізації природної здібності у взаємодії з навколишнім середовищем. [4, 25]

Успішність соціально-психологічної адаптації психологи пов'язують з **тривожністю** (особистісна і ситуативна) як властивістю особистості з її енергетичним потенціалом, що може відігравати захисну та мотиваційну роль. [5,14]

Ряд авторів вважає, що для успішності адаптації має значення рівень **самооцінки** особистості курсантів. Неадекватно низька самооцінка, протилежна потребі в спілкуванні, створює стан фрустрації який потім переходить в неадекватну поведінку, ізолює особистість, надає ситуації психотравмуючого характеру. Неадекватно висока самооцінка спонукає особистість некритично вибирати для себе цілі, які не відповідають її особистісним, інтелектуальним, енергетичним можливостям, поглиблюють взаємостосунки із соціумом перетворюючи ситуацію в психотравмуючу [5,6,18,24]

Психологічні дослідження показали, що на процес адаптації майбутніх офіцерів до військової діяльності в значній мірі впливає здатність до **саморегуляції** [13,16,22] Саморегуляція виступає як динамічний феномен, механізм якого забезпечує стійкість особистості в діяльності на період соціально-психологічної адаптації, відносно систему індивідуальних засобів досягнення відповідності реальним умовам, вимогам і функціям діяльності.

Отже в умовах навчально-службової діяльності на майбутніх офіцерів впливає низка стресорів соціального походження, серед яких – специфічні труднощі в побуті, навчанні, спілкуванні, військові норми, традиції та ін., що призводить до формування у курсантів несприятливих психічних станів. Вагомим чинником який впливає на перебіг соціально - психологічної адаптації є особистісні детермінанти, зокрема: мотивація, інтелект, тривожність, пластичність нервової системи, самооцінка, інтроверсія - екстраверсія, здатність до саморегуляції та ін..

Література

1. Александрович П.И., Малютин А.Г., Сенокосов Ж.Г. Психологический анализ трудностей адаптации военнослужащих к армейской жизнедеятельности. – Рига: РВВПКУ, 1991. – 89 с.
2. Алексеевский К.А., Едемский П.И. Фактор боеготовности ракетчиков. – М.: Воениздат, 1979. – 256 с.

Питання психології

3. Афонін Е.А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. – К.: Інтерграфік, 1994. – 304 с. Военно-профессиональная адаптация курсантов. – Новосибирск: НВВКУ ВВ МВД РФ, 1987. – 59 с.
4. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л.: Наука, 1998. – 263 с
5. Балабанова Л.М. Стадії психологічної адаптації курсантів до умов навчання і алгоритм їх оцінки з позицій індивідуальної норми // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків, 1999. – Вип.5. – С. 242 – 247.
6. Бенедиктов Б.А., Бенедиктов С.Б. Адаптация студентов к условиям вуза и профессии // Психология обучения и воспитания в высшей школе. – Минск: Выш.шк., 1983. – С. 196 – 203.)
7. Балабанова Л.М. Психологічні аспекти індивідуальних стратегій адаптації студентів до умов навчання у вузі // Наука і освіта. – 1997. – №1. – С. 29 – 31.)
8. Говоруха В.В., Ілляк О.О. Морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактика правопорушень у внутрішніх військах МВС України. – Харків, 2000. – 390 с.)
9. Демина Л.Д., Супрун А.Л., Ярошенко А.И. Психологические аспекты индивидуальной профадаптации. – Барнаул: АГИ, 1990.- 86 с
10. Дьяченко М.И. Психологический анализ боевой деятельности советских воинов. – М.: ВПА, 1974. – 203 с.
11. Забродин Ю.М., Зазыкин В.Г. Основные направления исследований деятельности человека оператора в особых и экстремальных условиях // Психологические проблемы деятельности в особых условиях. – М.: Наука, 1985. – С. 5 –16.
12. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. – М.: Наука, 1980. – 255 с. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. –М., 1964. – С 112–124.)
13. Костюк А. Адаптация и военная служба // Вестник ПВО. – 1973. – №1. – С. 23 – 28.
14. Кирильцева А.А. Психологические особенности производственной адаптации выпускников профессионально-технических училищ и средних школ // Вопросы психологии. – 1980. – №4. – С. 117 – 123.)
15. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования // Эмоциональный стресс. Пер. с.анг. – Л., 1970. – С. 178–208.
16. Ліпатов І.І., Шестопалова Л.Ф., Афанасенко В.С. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: Навчальний посібник. – Харків: ХВУ, 1999. – 149 с.
17. Ларионова Л.И . Методические рекомендации к программе адаптации молодых рабочих-выпускников профессионально-технических училищ – Иркутск, 1985. – 30 с.
18. Невмержицький В.М. Феномен адаптації та її структурні компоненти // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – Київ, 2001. – Т.3, Ч.1. – С. 26 – 30.
19. Осьодло В.І. Психодіагностика та корекція функціональних станів операторів у динаміці професійної діяльності. Дис.канд. психол.наук К.,2001.С.18.
20. Попов Х. Стресс и психосоматические соотношения // Неврол., психиатрии и неврохир. – 1983. – № 4. – С. 241–247.
21. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
22. Подоляк Я.В. Практические методы психологической подготовки воинского коллектива. Часть 2. – Харьков: МО СССР, 1983. – 40 с.
23. Розов В.И. К проблеме адаптивных возможностей человека в экстремальных условиях деятельности, их оценка и развитие // Труды Междунар.конф. “Чернобыльская катастрофа и медико-психологическая реабилитация пострадавших”. – Минск, 1992. – С. 59 – 61.
24. Солодухова О.Г. Становлення особистості вчителя в процесі професійної адаптації: Монографія. – Донецьк: ТОВ. „Лебідь”, 1996. – 176 с.
25. Сопов В.Ф., Сопова М.В. Методические указания по исследованию черт характера. – Алма-Ата, Каз. ИФК, 1990. – 12 с